

**DELÀ, CESARI I ATÓ, PRIMERS ARQUEBISBES
DELS COMPTES-PRÍnceps DE BARCELONA
(951-953 / 981)**

Ramon Martí

Un dels objectius principals d'aquest article és donar a conèixer l'existència d'un arquebisbe de nom Delà documentat a Girona l'any 954, notícia que prové d'un text inèdit que ha passat desapercbut als investigadors que ens han precedit. D'altra banda, la verificació d'aquest esment ens porta a revisar els intents immediatament posteriors de l'abat Cesari de Montserrat i del bisbe Ató de Vic per crear un arquebisbat al sud dels Pirineus, intents ben coneguts per la historiografia recent, tot i que, pensem, encara requereixen una explicació satisfactòria.

EL PSEUDO-ARQUEBISBE DELÀ DE GIRONA

El cartoral conegut com *Llibre Gran de Sagristia Major* de l'Arxiu Capitular de Girona conserva la còpia inèdita fins avui d'un document que podem datar del 21 de febrer de l'any 954, document ben curiós en que l'arquebisbe Delà ven al prevere Guilaic unes propietats situades a Cassà de la Selva i a Llebrers (vegeu annex). Cal remarcar que Delà és qualificat d'arquebisbe dues vegades en el mateix text: en la transcripció del document escrit pel prevere Oriol i en la còpia de la signatura autògrafa del venedor.

No hi ha cap arquebisbe conegut llavors a qui pugui correspondre aquesta referència i, per això, en la meua tesi de doctorat sobre la documentació de la seu de Girona vaig considerar que podia tractar-se d'un doble error de transcripció del copista (CDSG doc.83), suposició que ara haig de reconsiderar. Si més no, en la transcripció que incloem d'aquest text hem trobat diverses errades del copista, que hem anotat a peu de pàgina, encara que cap d'aquestes és comparable a la que cal suposar per a negar-li el càrrec d'arquebisbe a Delà. En última instància, la veracitat d'aquesta informació pensem que queda demostrada per dues raons bàsiques que es plantegen en verificar la referència: el mateix Delà és un personatge vinculat a la catedral de Girona, ben conegut per altres textos en què apareix documentat amb diversos càrrecs entre els anys 936-969, sense que càpiga la possibilitat d'una errada en la transcripció de cap dels títols que emprà; el context polític de l'any 954 és idoni -com veurem més endavant- perquè s'hagi produït, llavors, un eventual nomenament arquebisbal en la figura de Delà.

Concretament, els anys 936 i 939 Delà figura amb el càrrec de sots-diacon entre el seguici del bisbe Guigó (o Guiu) de Girona, tot autoritzant, entre altres membres de la seu, les permutes de grans propietats episcopals amb Esmerad i amb la comtessa Riquilda (E.Grahit : 1877, doc.4; J.Blanco : 1991, doc.2). A partir d'aleshores, Delà ja no emprarà mai més el títol de sots-diacon, encara que continuà adscrit a la catedral i, així, l'any 948 es documenta un sots-diacon de nom Giscafred entre altres membres de la seu (**CDSG** doc.76). El mateix Delà apareixeria citat entre els altres canonges de la seu de Girona l'any 947, quan haurien acompanyat el bisbe Gotmar II a la consagració de l'església del castell de Finestres (**MH** doc.84); aquest és, però, el text d'una falsificació quasi perfecta on es detecten anacronismes flagrants. Amb el títol de prevere, Delà figura també en el text de la consagració de Santa Coloma de Fitor l'any 948 o el 949 protagonitzada pel mateix bisbe, tot fent donatiu d'una quarterada de vinya amb arbres i signant l'acta de dotació (**CDSG** doc.74; R.Ordeig : 1989, doc.2). El mes d'octubre de l'any 949 encara apareix Delà, ara amb el qualificatiu de levita, subscriuint una permuta entre el bisbe Gotmar II i el magnat Ratfred (R.Ordeig : 1989, doc.4) i, un mes més tard, és present en l'acta d'elecció de l'abat Aimeric del monestir d'Amer, on participen els comtes de Barcelona (**NH XI**, doc.94).

Cronològicament, la següent menció segura de Delà és la ja citada del 954, on s'intitula arquebisbe, per a quasi desaparèixer a partir de llavors i per sempre més de la documentació episcopal: l'única excepció d'aquesta norma que hem sabut trobar correspon a l'acta de dedicació de l'església monàstica de Banyoles, realitzada pel bisbe de Girona, Arnulf, l'any 957, on el levita Delà dóna testimoni entre altres membres coneguts de la catedral (**DB I**, doc.37). Tot i així, coneixem amb exactitud la data de la seva mort gràcies a una nota que encapçala el *Martirologi d'Adó*, decés que no es produí, però, fins al 29 de desembre del 969 ("*IV kalendas ianuarii, eo die obiit Deila levita, anno D.CCCC.LXVIII.*", **VL XII**, p.288). Així, doncs, entre els anys 954-969 és segur que Delà encara va formar part de la seu de Girona, malgrat que no aparegui documentat en els textos patrimonials sinó molt rarament.

"*Deila / Dala / Daydalan / Danila / Danla*" són les diverses formes que adopta el nom del presumpte arquebisbe en la documentació on l'hem pogut identificar sense problemes, amb una clara preferència per la primera d'aquestes formes, emprada diverses vegades autògrafament. Hem decidit unificar-les en referència al nom que tradicionalment s'atorga al darrer comte beneficiari de la ciutat de Girona, Delà, el qual governà en circumstàncies confuses just abans d'instituir-se la nissaga del comte Guifré el Pelós al comtat (documentat entre els anys 879-893; "*Dela / Delane / Deilane*"; **VL XIV** doc.25; **NH XI**, doc.44; **CDSG** índexs). Durant les darreres dècades del segle IX també apareix a Girona un personatge qualificat de jutge, de saig i d'home bo en algunes accions judicials ("*Undila / Undilane*", **Id.**). Igualment, entre els anys 893-908

documentem diverses vegades un prevere homònim entre els membres de la seu de Girona, tot i que no sembla tractar-se del mateix eclesiàstic que ens ocupa (“*Adila / Adilane / Undila*”, **Id.**). Finalment, l’any 1003 documentem per dues vegades un abat de nom Delà, d’un monestir besaluenc probablement (“*Dela / Deila*”, **Id.**). Aquests són quasi tots els esments del nom Delà que hem registrat en la documentació episcopal gironina i que, de fet, no ens interessent directament. Es tracta, però, de referències útils per a bastir hipòtesis sobre els possibles avantpassats o descendents del protagonista de l’afer, alhora que mostren la progressiva decadència en l’ús del nom a la diòcesi gironina: d’una banda, en no disposar de cap informació específica sobre la família o sobre el patrimoni hereditari del clergue Delà, només hi ha la possibilitat de relacionar-lo amb els familiars de qualsevol d’aquests personatges de la fi del segle IX, tot i que ara no ho farem; d’altra banda, observem com l’ús del nom Delà decau progressivament durant els segles X i XI, malgrat que hagi estat emprat repetidament per personatges de prestigi. Així, les referències del presumpte arquebisbe Delà apareixen diàfanament entremig de les citacions d’altres individus homònims.

Encara podem considerar que fan referència al mateix eclesiàstic que ens preocupa alguns altres esments, tot i que no podem assegurar que es tracti del mateix personatge inequívocament: és força probable que sigui ell mateix el prevere “*Dadila*”, l’escrivà d’una venda de terres al lloc de Castellar (Girona) que feren l’any 928 un total de 14 persones a favor del comte Sunyer (**ACB** doc.90); més segura encara és la seva identificació amb el prevere “*Undila*”, el qual subscriu l’any 945 el donatiu de l’alou de Riufred -a Calonge- atorgat pels comtes Sunyer i Riquilda a la seu de Girona (**MH** doc.80); no estem segurs, però, que sigui ell mateix l’home bo de nom “*Undilane*” present en un judici presidit pel comte Borrell l’any 951 a la vall d’Amer, ja que no signa l’acta del plet (**NH XI**, doc.97; **ACA**, Monacals, Amer doc.2).

D’altra banda, hem pogut comprovar en les còpies de les signatures que l’escrivà del donatiu comtal del 945, el prevere Oriol, és el mateix redactor del text de la polèmica venda del 954, on el copista del cartoral va transcriure el seu nom com a “*Oriodus*”. El mateix prevere Oriol és també l’escrivà del judici presidit per Borrell el 951, on és qualificat de jutge en l’encapçalament, mentre que també podria ser el redactor de la permuta del 939 amb la comtessa Riquilda, si és ell el prevere “*Orloriis*” que coneixem gràcies a una còpia defectuosa.

Igualment, hem pogut comprovar que el comprador de les terres de la citada venda del 954, el prevere “*Vuilargo*”, és un sacerdot local, probablement en exercici a les proximitats de Llebrers, ja que comprà una vinya a uns particulars en aquest mateix indret l’any 967 (“*Wilargo presbiter*”, **CDSG** doc.97). Aquest prevere, però, mai no apareix citat entre els membres de la

catedral i ignorem en quines circumstàncies arribaren els béns que adquirí al domini de la seu.

Aquestes són, resumides, la desena curta de referències certes que hem sabut trobar sobre Delà, que mostren els passos que segueix en la carrera eclesiàstica i les seves relacions amb les autoritats contemporànies: és possible que ja sigui prevere l'any 928 i que actuï llavors, com a escrivà del comte Sunyer; entre els anys 936-939, almenys, ja forma part del capítol de la catedral i apareix com a sots-díaca; entre els anys 945-951 empra els títols de prevere o levita i apareix entre els clergues de la catedral en les actuacions del bisbe Gotmar II; també és present, però, en els actes oficiosos dels comtes Sunyer i Borrell en relació amb l'església de Girona; puntualment, el 954, s'intitula arquebisbe, per a tornar a aparèixer com a simple levita el 957; finalment, sabem que fins al moment de la seva mort -el 969- continuà essent membre de la seu amb el títol de levita.

A la vista dels càrrecs ocupats per Delà durant la seva trajectòria eclesiàstica hem de demanar-nos, un altre cop, sobre els possibles errors de transcripció en la venda del 954. En aquest sentit, només pot proposar-se una equivocació en transcriure "archiepiscopus" per "subdiaconus", tot i que sembla poc probable, ja que el copista ho hauria fet dues vegades i que, a més, cal considerar que l'any 939 és el darrer en què Delà apareix amb aquest càrrec assignat. Podriem suposar encara, però, una darrera possibilitat: que el copista del cartoral hagués transcrit "archiepiscopus" per "archipreshiter" o per "archidiaconus", malgrat que no s'hagi documentat mai Delà amb aquest títol. També tenim proves quasi concloents per a desestimar, fins i tot, aquesta darrera opció: així, entre els anys 948-949, Eroigi, Ató, Teudesind i Pere són els quatre ardiaques-arxiprests de què disposa tradicionalment la seu de Girona (**CDSG** índexs). Malauradament, entre els anys 950-970 s'obre un període de confusió on és molt difícil precisar qui són els titulars efectius d'aquests càrrecs: serveixi d'exemple la citada consagració de l'església de Banyoles el 957, on Eroigi apareix com a simple sacerdot, mentre que Teudesind s'intitula prevere. En el mateix document, cal identificar el prevere Sendret com un dels ardiaques de la catedral, mort pel febrer del 967, segons indica el *Martirologi d'Adó* ("II.kalendas martias, eodem die obiit Sendedus archipreshiter, anno .D.CCCC.LXVII", **VL XII**, p.289), el qual pot ser, tal vegada, el successor de l'ardíaca Ató, elegit bisbe d'Osona també l'any 957. Només resta per identificar un dels quatre ardiaques previsibles durant la dècada de 950-960; considerem poc probable, però, que aquest sigui precisament Delà i, menys encara, que hagi emprat aquest títol quan els seus homòlegs -tradicionalment reconeguts- no ho fan.

Finalment, en no trobar indicis d'un error de transcripció, arribem a la conclusió que la notícia conservada de l'arquebisbe Delà ha de ser certa forçosament i que cal, doncs, cercar una explicació satisfactòria d'aquest fet. Ara, la

primera consideració a plantejar-se és que si hi va haver un arquebisbe entre els canonges gironins l'any 954 aquest havia de ser, també, bisbe de Girona, i és aquí on les informacions de què disposem comencen a concordar.

La darrera notícia coneguda del bisbe Gotmar II de Girona és del gener de l'any 950 o del 951 (R.Ordeig : 1979-1980, doc.64; **CDSG** doc.81) i sembla que la data de la seva mort va ser un 16 de maig, si a ell va referida la necrològica conservada en el *Martirologi d'Adó* (" *XVII. kalendas iunii, eodem die obitum Gondemari episcopi*", **VL** XII, p.291). D'altra banda, sabem que Arnulf, abat del monestir de Ripoll des del 949, va ser investit bisbe de Girona a partir de l'1 de setembre del 954, gràcies a les dades que ofereix la seva necrològica (" *XV. kalendas maii, eodem die obitum Arnulphi illustrissimi episcopi Gerundensis, anno Domini .D.CCCC.LXX., qui rexit ecclesiam annis .XV., mensis .VII., dies .X. et .VII. et anno .XV. quod sumisit Lotharius rex francorum exordium*", **Id.** p.290). Així, la data del conflictiu document de l'arquebisbe Delà -del 21 de febrer del 954- és anterior a l'elecció del bisbe Arnulf i pot ser posterior a la mort del bisbe Gotmar II, si aquesta es va produir entre els anys 951-953. Previsiblement, hi té cabuda, doncs, un efímer bisbat de Delà a Girona entre el mes de maig del 951-953 i el mes de setembre del 954.

Hem de deduir, així, que a la mort del bisbe Gotmar II de Girona algú va proclamar arquebisbe Delà, clergue de la catedral. En aquesta acció és evident la provisió de la mitra vacant, tot i que la il·legitimitat del càrrec d'arquebisbe que s'atribueix sembla absoluta. Lluny de clarificar les qüestions posades, aquestes observacions ens forcen a cercar una explicació conjuntural dels fets documentats, on les també efímeres proclamacions arquebisbals de Cesari abans del 956 i d'Ató el 971 no fan més que confirmar la nostra hipòtesi inicial que el cas de Delà suposa un precedent d'aquests afers desconegut fins ara.

ELS ARQUEBISBES CESARI I ATÓ: AMBICIÓ, INDEPENDÈNCIA, TRAÏCIÓ?

Esbrinar qui es troba veritablement al darrere de l'atorgament del títol d'arquebisbe a Delà és molt difícil, més complex, si més no, que en els casos de Cesari i d'Ató, els quals d'altra banda, han estat exhaustivament estudiats (R.d'Abadal : 1927 i 1958; J.M.Martí : 1974; R.Ordeig : 1981 i 1989), autors que han analitzat tota la documentació disponible i que han arribat a conclusions força controvertides.

El cas de Cesari sembla tancat d'ençà de l'estudi que li dedicà R.d'Abadal (1927); ara, però, considerem que cal verificar les seves interpretacions: així, aquest autor proposà que el principal mòbil d'aquesta proclamació va ser la

propia *ambició* de l'abat, sense implicar cap dels magnats locals del seu temps a l'afer (Id. i 1958, pp.292-295). De fet, aquesta afirmació és rebutjada implícitament en la contribució posterior de J.M.Martí, que ha qüestionat l'autenticitat d'una pretesa carta dirigida per l'abat Cesari al papa Joan XIII, on aquell exposava la seva elecció a un sínode compostel·là de difícil datació (1974). L'autor segueix diverses vies per a arribar a la conclusió que la mateixa carta és una falsificació d'inicis del segle XI, d'on, certament, es dedueix que "el motiu és l'ambició de Cesari i l'orgull del Compostel·là" (p.172). Així, si resulta ser falsa l'única referència concreta sobre la proclamació arquebisbal de l'abat i es fa palesa la seva arrogància, llavors, el mòbil de l'afer continua obert malgrat les opinions d'Abadal. Hi entra la possibilitat, fins i tot, que la mateixa elecció no hagi estat realitzada a Compostel·la, com vol la tradició historiogràfica.

El cas d'Ató, en canvi, és una mica més clar en no haver-hi documents falsos en el rerefons. En aquest sentit, les tres butlles originals en paper i les dues còpies de cartes expedides pel papa Joan XIII pel gener del 971 són ben explícites i recullen amb minuciositat el procés de constitució d'un nou arquebisbat en la figura del bisbe osonenc (**DCV** docs.405-409). De la seva lectura resulta que el comte Borrell i el bisbe Ató organitzaren una expedició per a dirigir-se a Roma durant la tardor de l'any 970, d'on tornaren a inicis de l'any següent amb els documents esmentats. En analitzar el cas, R.d'Abadal no dubtà a veure en aquesta acció un "sentit polític intencionat, sentit clar d'independència...anava clarament dirigida, d'una manera directa, a obtenir la independència eclesiàstica del país i, indirectament, a trencar el segon llaç que l'unia al regne franc, debilitant així el contacte polític...l'operació, el contingut de les cinc butlles ho acredita, havia estat concebuda teòricament i preparada per endavant amb tot detall" (1958, pp.320 i 323). En aquest punt, però, Abadal desconfià de la capacitat de gestió del comte i del bisbe i atribueix l'èxit inicial de l'operació a l'empenta del monjo Gerbert d'Aurillac -el futur papa Silvestre II-, que formava part de l'expedició i que restà a Roma quan aquesta va emprendre el camí de tornada: "o la traça maniobrera de Gerbert fou extraordinària o, més malpensats, podem imaginar-nos que la concessió de les butlles era el preu que pagava el papa perquè el comte Borrell i el bisbe Ató se'n tornessin contents deixant sense reclamació Gerbert a les seves mans" (Id.p.323). En qualsevol cas, el tràgic assassinat d'Ató el 22 d'agost del 971 desmuntava tot el projecte i Abadal diu no haver trobat els culpables, tot sentenciant la impossibilitat d'aconseguir-ho mai: "tampoc nosaltres (no els hem trobat) ni creiem que mai ho descobreixi ningú, per cert. Podem ben creure que no foren moros, sinó cristians, i que en assassinar Ató assassinaren per temps la idea d'un arquebisbat català. Els temps no estaven encara prou madurs" (Id.p.324).

Recentment, R.Ordeig ha estudiat reiteradament la figura del malaguanyat

arquebisbe osonenc i, així, en una primera aproximació apuntava la identificació d'aquest amb un ardiaca documentat a la seu de Girona durant els temps del bisbe Gotmar II (1981). El mateix autor ha confirmat aquesta hipòtesi en un article recent, on analitza amb detall totes les referències documentals conegudes sobre Ató i on apunta totes les vies possibles per a interpretar els fets (1989). Només una d'aquestes vies pot ser vàlida, evidentment, i l'autor no la desenvolupa: "no pot pas descartar-se que Ató trobés dificultats de bona hora per a fer reconèixer la seva autoritat sobre el bisbat de Girona i que l'entronització de Miró Bonfill en aquesta seu episcopal s'hagués dut a terme amb el consentiment de l'arquebisbe narbonès i no pas amb la de l'arquebisbe vigatà" (Id.p.78). La clau de volta d'aquesta interpretació es troba en el sentit que cal donar a una d'aquelles butlles del 971, on el papa constitueix l'arquebisbe Ató provisor i governador del bisbat de Girona, per al qual havia estat elegit i consagrat bisbe un neòfit, en contra dels cànons (DCV doc.407). Així, és clar, la responsabilitat en la mort d'Ató apuntaria vers el casal comtal de Cerdanya-Besalú, una possibilitat, però, que no acaba d'agradar R.Ordeig en considerar que hi havia bones relacions entre ell i Miró Bonfill en temps anteriors, malgrat no disposar de cap prova documental (1989, pp.66-67).

Per la meua part, penso haver trobat els presumptes responsables de l'assassinat de l'arquebisbe en aquesta opció. Els fets del 971, però, no s'entenen sense una comprensió adequada dels esdeveniments anteriors, sense reinterpretar el conjunt de dades de què disposem sobre els diferents arquebisbes.

Delà i Ató convisqueren a la catedral de Girona durant uns anys; cap dels dos, però, manifesta una relació directa amb Cesari, el qual encara els sobreviurà. Hi ha, però, un nexa comú entre tots tres en la figura del comte de Barcelona i, així, hem de fugir dels plantejaments simplistes que atorguen massa importància al caràcter de cada protagonista individualment. Només en el cas del nomenament d'Ató és palesa la iniciativa comtal, tot i que, pensem, cal suposar-la també a les investitures de Delà i de Cesari. D'altra banda, la provisió dels càrrecs episcopals a la diòcesi de Girona durant el tercer quart del segle X és fonamental per a entendre la conjuntura política d'aquell temps.

Tornein, doncs, al començament.

ITINERARI PROBABLE DELS ARQUEBISBES COMTALS

Entre el 951 i el 953 degué ser proclamat arquebisbe el clergue Delà de Girona, no sabem on ni com. A la vista de les proves documentals, cal suposar que prèviament havia estat un dels homes de confiança del comtes de

Barcelona, Sunyer i Borrell, a la seu de Girona, i que hauria estat escollit com a successor de Gotmar II amb el consentiment del mateix Borrell en una maniobra que pretenia augmentar les competències d'aquesta seu. Pel setembre del 954, però, es proclamava bisbe legítim de Girona en la figura d'Arnulf, abat fins llavors de Ripoll, en qui veiem un candidat del casal comtal de Cerdanya-Besalú. En aquesta nova elecció, que sembla ratificada a Narbona, trobem indicis d'un pacte entre els dos casals comtals esmentats, ja que observem una reconciliació passatgera: així, pel febrer del 955 el comte Borrell donava un alou a Vallfogona al levita Miró, cosí seu i futur bisbe de Girona, símptoma inequívoc de la bona relació que mantenen llavors (**ACB** doc.131); també al si de l'església de Girona s'observa, aleshores, una relació cordial entre el bisbe Arnulf i els canonges de la catedral, que només pot deduir-se, però, de les signatures de l'acta de consagració de l'església monàstica de Banyoles l'octubre del 957 i on l'absència de càrrecs entre els membres de la catedral pot ser símptoma d'una certa tibantor. En aquest punt, és convenient tornar sobre l'afer d'en Cesari.

La instauració del monestir de Santa Cecília de Montserrat va estretament lligada a la iniciativa dels comtes de Barcelona Sunyer i Riquilda, com es dedueix dels primers textos patrimonials de la institució (B.Ribas : 1990). La mort de Sunyer vers el 945 i la de Riquilda el 956 deixaren, però, el monestir i el seu abat fundador desemparats, alhora que alliberava els comtes Borrell i Miró de Barcelona de les directrius polítiques imposades pels seus pares: així, observem com els comtes Borrell i Miró confirmen un donatiu de Riquilda pel gener de l'any 946 i com aconsegueixen les seves disposicions testamentàries en favor del monestir pel desembre del 956; mai, però, no trobem que facin un donatiu a Montserrat després d'aquesta darrera data (Id.pp.71 i 142-143; **CC II**, pp.254-257). És en aquest context successori quan es produeixen les primeres proclamacions d'arquebisbes, primer la de Delà i després la de Cesari, totes dues anteriors a la mort de la comtessa Riquilda.

L'acord a dues bandes que hem suposat per a investir Arnulf de bisbe a Girona va comportar, sens dubte, la destitució de Delà; no sembla implicar, però, la renúncia del casal de Barcelona a la possessió d'un arquebisbat. Així, pensem que pels voltants del setembre del 954 es va optar per transferir el títol de nova creació lluny de la zona on s'originà el conflicte, als confins dels comtats de Manresa i de Barcelona, conquerits i ocupats militarment en temps del comte Sunyer bàsicament, uns nous territoris sobre els quals no podien reclamar cap dret anterior ni els comtes de Cerdanya-Besalú, ni l'arquebisbe de Narbona, ni el mateix rei franc. Només per aquesta prematura transferència pot explicar-se el fet que ja pel març del 956 l'abat Cesari gaudeixi del títol d'arquebisbe, abans fins i tot de la datació que Abadal atorgava al fals concili de Compostel·la. D'altra banda, l'ús reiterat del títol d'arquebisbe que protagonitza Cesari entre els anys 956-981 es justifica perquè no afecta la resta de bis-

bats catalans en no tenir jurisdicció pròpia, ja que queda restringit a l'àrea d'*Hispania* conquerida a l'Islam i integrada, ara, als comtats d'Osona-Manresa i de Barcelona. Això es veu clarament en la mesura en què cap dels bisbes locals contemporanis no sembla reconèixer l'autoritat de Cesari o, com diu Abadal, que els documents on aquest s'intitula arquebisbe són "de caràcter familiar i veïnal" (1927), a entendre "comarcal".

Aquesta situació és evident en l'acta de consagració de la basílica de Santa Cecília el 957, on s'explica que Cesari demanà humilment al bisbe Guadamir de Vic la dedicació de l'església i on el bisbe atorga a l'abat la possessió condicionada a la seva pròpia existència ("*in ea videlicet ratione ut dum iste Ces(arius) vixerit habeat) potestatem; post decessum vero ipsius, unus ex (monachis) eius successor existat*", R.Ordeig : 1979-1980, doc.73). En el mateix document, d'altra banda, es fa referència als béns que han estat concedits al monestir pel papa, el rei i els particulars ("*ibidem conlata sunt ad papam nostrum romanum vel a rege fran(corum) principus nostris regionibus, seu ad plebigerorum terram colentium*", Id.). En aquesta citació concreta es fa referència al precepte obtingut per l'abat de mans del rei Lluís el Transmarí l'any 951 (CC pp.253-257) i a una butlla papal desconeguda, diferent, en tot cas, del document fals que avui coneixem (R.d'Abadal : 1927, not.105). Sobre aquesta butlla perduda, considerem que pot haver estat atorgada durant els primers mesos de pontificat del papa Joan XII (desembre 956-maig 964), ja que la falsa carta de Cesari va adreçada a un papa Joan, probablement en referència a l'atorgant d'aquell document de l'arxiu, encara conservat a inicis del segle XI. Si això fos cert, resultaria que Cesari -ja arquebisbe- a inicis de l'any 957 es dirigiria a Roma, on obtindria del nou papa una butlla per al seu monestir; no així, però, el reconeixement de la seva dignitat metropolitana. Per això va ser necessària la falsificació de la carta de Cesari a inicis del segle següent, per a refermar la que sembla una nova operació per a legitimar la instauració d'un arquebisbat local. El fracàs d'aquella gestió de Cesari a Roma deu haver significat, d'altra banda, la retirada del suport per part de les autoritats laiques i eclesiàstiques del país, un cop morta la comtessa Riquilda. Si Cesari va continuar emprant el càrrec honoríficament, en canvi, a Girona això no es va consentir.

A partir del 957 els comtes Borrell i Miró de Barcelona tenen les mans lliures de tot compromís per a menar la seva pròpia política eclesiàstica, especialment Borrell, el qual sobreviurà a la mort del seu germà. És en aquest moment, però, que es produeix l'assassinat del seu cosí, el comte Guifré de Besalú, un fet luctuós que va rompre les bones relacions inicials que hem apuntat més amunt entre els dos casals comtals i al si mateix del col·lectiu capitular de Girona. El crim es va produir durant la tardor del mateix any 957 i va ser el clergue Adalbert el seu principal protagonista (J.M.Salrach : 1973), després, en tot cas, de la consagració de Banyoles, on encara apareix aquest

entre els altres membres de la catedral gironina. La seva actuació amb l'espasa obre un abisme entre els bisbes titulars de la seu i els clergues de la catedral de Girona, ja que entre els anys 957-984 trobem que Arnulf, primer, i Miró Bonfill, més tard, no protagonitzen una sola actuació episcopal al comtat gironí, on sembla vedada la seva presència. De fet, tampoc no hi ha documents durant aquest període on aparegui el bisbe voltat dels seus presumptes canonges.

Un bon exemple de la nova fractura que es produeix a partir del 957 és el cas del testament sacramental de la vescomtessa Riquilda de Narbona l'any 962: el bisbe Arnulf és un dels seus marmessors i rep diversos alous amb l'encàrrec de construir, dins el termini de dos anys, un monestir a la ciutat de Girona, dedicat a santa Maria; mai la comanda però, no va ser satisfeta, ja que una clàusula ordenava el traspàs dels béns a la seu de Vic en cas de no verificar-se l'ordre, institució que ha conservat el document al seu arxiu finalment (**DCV** doc.346). Entre els anys 962-964, doncs, les relacions entre Girona i Besalú o, si es vol, entre Barcelona i Cerdanya, no semblen haver millorat, com tampoc no ho farien durant els anys immediatament posteriors.

Així, el comte Borrell va tenir temps entre els anys 957-970 per a elaborar la seva pròpia estratègia en relació amb la creació d'un arquebisbat fidel, on es confirma la maduresa del pla pre-concebut que intuïa R.d'Abadal. Finalment el portà a la pràctica amb el viatge a Roma del 970-971, quan, per primera vegada, tenim la certesa que el papa és el responsable en la proclamació d'un nou arquebisbe. Els arguments de Borrell són perfectament recollits en el text d'una de les butlles, on es decretà que els drets metropolitans de la seu de Tarragona fossin transferits a la seu d'Osona, donada la impossibilitat de conquerir l'antiga ciutat (**DCV** doc.405). Llavors és també la primera vegada que es formula amb nitidesa l'herència barcelonina-osenenca sobre els antics drets eclesiàstics tarragonins o, el que és el mateix, l'adjudicació de la potestat als comtes de Barcelona sobre aquest títol metropolità vacant des de feia 250 anys. Les diòcesis sotmeses al nou arquebisbe no són, però, les visigòtiques, ja que ara només s'adscriuen les seus d'Urgell, Girona, Barcelona i, evidentment, Osona entre les de la "Tarraconense", a més d'incloure la d'Elna, deslligada així de la "Narbonense" (Id.docs.407 i 408). Aquesta pretensió comtal, però, es va veure truncada amb l'assassinat d'Ató a mans d'uns desconeguts que, pensem, cal cercar al voltant del "neòfit" que havia estat consagrat bisbe abans del gener del 971, neòfit que no pot ser altre que Miró Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona.

El bisbe-abat Arnulf va morir el 17 d'abril del 970, com especifica el *Martirologi d'Adó* en el paràgraf citat més amunt. Només tres dies després, el 20 d'abril del mateix any, Miró Bonfill ja s'intitula bisbe en un donatiu que fa al monestir de Ripoll i, encara, l'1 de gener del 971 el torna a emprar en una donació per a Sant Benet de Bages (**VL** XIII, p.69). J.Villanueva va veure per-

fectament el problema que això suposava davant les informacions ofertes per les butlles osonenques; renuncià, però, a veure en Miró Bonfill el neòfit al·ludit: “que muchos años había era levita y canonigo de esta catedral, y muy digno de ser elegido en obispo por su piedad y nobleza” (Id.p.71). D’entrada, hem de desmentir categòricament aquestes afirmacions, ja que mai no hem trobat prèviament Miró entre els canonges de la catedral (**CDSG**) i, d’altra banda, suposar l’existència d’un tercer candidat episcopal, com fa J.Villanueva, no soluciona els problemes plantejats en no disposar de cap prova documental. Finalment, hem de considerar que Miró, malgrat hagi estat levita prèviament, no era abat de cap monestir, ni membre de cap canongia, ni exercia cap càrrec eclesiàstic rellevant; només exhibeix l’atípic títol comtal. Per totes aquestes raons no ens ha d’estranyar gens ni mica que en la butlla papal aparegui com un “neòfit” anònim.

Si ens atenem als indicis exposats i comprovem com la mort de l’arquebisbe Ató afavoreix immediatament les aspiracions de Miró Bonfill, pensem que no cal cercar els assassins més lluny de la casa comtal de Besalú i dels seus clients, nombrosos al comtat d’Osona. Potser el comte-bisbe Miró només va participar indirectament en la tragèdia, potser només cal acusar-lo d’inductor o d’encobridor del crim; en cap cas, però, sembla lliure de culpa. És clar que no pretenem jutjar la seva hipotètica implicació (som conscients que tothom és innocent mentre no es demostrï el contrari) cal, però, no amagar unes proves que incriminïn directament el comte-bisbe. Així, si sovint han estat posades de manifest les qualitats morals i literàries de Miró Bonfill, a qui agradà la combinació barroca d’estils i l’ús de cultismes extravagants en els seus escrits, resulta estrany, però, que ningú no hagi considerat les seves habilitats polítiques tal com es manifesten en els inicis del seu pontificat: amb una sola acció hauria ensorrat tot el projecte concebut pel seu cosí de Barcelona.

La prova més evident de la implicació de Miró Bonfill al crim ve donada per la immediata reacció del comte Borrell que, evidentment, sí que sabia qui havia estat el principal responsable en la mort de l’arquebisbe. Així, el comte Borrell va envair el comtat de Besalú al capdavant de tot el seu exèrcit i va construir un castell contra Miró Bonfill sobre un alou del monestir de Banyoles: ho explica el mateix bisbe en una donació que fa a Sant Esteve l’any 979, on reconeix haver tingut por i haver pregat de genolls l’ajut del sant titular del cenobi que ara recompensava amb aquest donatiu (**MH** doc.126). Datar aquesta expedició no és gens fàcil, ja que el relat del document s’inicia amb la mort del comte Guifré el 957: això ha fet creure a J.M.Salrach que es tractava de fets immediats a l’assassinat de Guifré, amb la qual cosa es veu forçat a argumentar uns suposats problemes de límits jurisdiccionals per a justificar l’operació (1973); nosaltres, però, pensem que els fets referits degueren produir-se durant la tardor i l’hivern dels anys 971-972, com a conseqüència de l’assassinat d’Ató. Ha de ser posterior al 968 en tot

cas, quan Miró Bonfill inicia en solitari el seu govern comtal. Sembla confirmar-ho la citació "*venit in partibus nostris ad construendum castellum adversus nos*" (doc.cit., col.923).

Tot indica que aquesta operació militar va anar seguida d'un nou pacte entre els dos comtes titulars, ja que no detectem cap conflicte posterior que els oposi obertament. D'altra banda, aquest possible acord coincideix amb l'inici d'un nou període d'expansió sobre al-Andalus als comtats fronterers (R.Martí : 1992). A cap dels comtes interessà d'enfrontar-se aleshores i degueren pactar, llavors, la provisió de la següent vacant episcopal a Girona que, amb el temps, afavoriria els interessos del comte de Barcelona en la figura de Gotmar III a partir de l'any 985.

Mentrestant i fins a la seva mort, Miró Bonfill practicà una sorollosa tasca de fundació d'esglésies rurals i de desenvolupament del monaquisme al comtat de Besalú, alhora que va rebre un tracte rellevant per part del papa Benet VII en les seves estades a Roma els anys 979 i 981. Així, els seus mèrits episcopals han distret els historiadors, que no han sabut o no han volgut veure els mètodes atípics que emprà inicialment. Els casos més significatius de la seva política eclesiàstica són la dotació de l'església de Sant Genís i de Sant Miquel del castell de Besalú, on tenia previst que s'instaurés una canongia regular, i la fundació d'un monestir dedicat a sant Pere, també a Besalú (MH docs.121 i 124). En tots dos casos, però, el bisbe Miró desvinculava les noves institucions de la futura autoritat diocesana, sotmetent-les directament al papa en propi alou, tot adjudicant-li un cens anual en reconeixement més o menys simbòlic. A Roma, refermà aquestes iniciatives amb sengles butlles papals que confirmaven les clàusules fundacionals i, curiosament, Miró Bonfill no recaptà cap privilegi per a la seu de Girona, mostra evident del seu desinterès per a fer-ho.

CONCLUSIONS I NOVES PERSPECTIVES

El nostre treball ha estat desenvolupat prenent per vàlides les conclusions d'un article que no hem citat fins ací. Es tracta de l'afortunat estudi de R.H.Bautier sobre els bisbats catalans a la fi del segle IX, en què aquest autor conclou que la duplicitat de càrrecs episcopals que s'observa llavors és déu al fet que els comtes intenten fer quadrar les seves jurisdiccions civils amb les demarcacions eclesiàstiques per primera vegada (1961). D'aquí deduïm que vers mitjans del segle X pot haver-se produït una tendència semblant, ara per a aconseguir la creació d'un arquebisbat propi dels comtes de Barcelona, ja que el de Narbona sembla, més aviat, fidel als interessos del casal comtal de Cerdanya-Besalú.

El desenvolupament de la recerca ens ha demostrat la veracitat d'aquesta

hipòtesi inicial. Tot i així, ens hem vist forçats a suposar moltes coses durant el desenvolupament de la nostra interpretació dels fets, potser massa coses, i per això no estem segurs d'haver encertat sempre els nostres raonaments. Tampoc no preteníem arribar a conclusions definitives en tots els aspectes tractats; cal remarcar, però, que hem bastit les nostres suposicions prenent en consideració totes les informacions disponibles, sense obviar cap contradicció possible. La nostra anàlisi no vol, així, deixar tancada la qüestió; al contrari, ja que són moltes les noves perspectives de recerca que es deriven de les conclusions obtingudes fins aquí. Ara apuntarem algunes consideracions bàsiques a l'hora d'afrontar les noves perspectives d'estudi que resten obertes.

La vinculació hereditària dels càrrecs comtals imposada a la fi del segle IX va convertir els titulars de l'autoritat pública en prínceps feudals, fenomen generalitzat a tot l'Imperi (J.M.Mínguez : 1992). És només aleshores quan cristal·litzen les institucions territorials pròpies dels nous comtes-prínceps, els comtats (R.Martí : 1993-A), en què aquests intenten obtenir el control de les autoritats eclesiàstiques corresponents. Concretament, els comtats d'Osona i de Barcelona mostren perfectament aquesta tendència, ja que, conquerits a partir del darrer quart del segle IX, són els únics casos en què coincideixen els límits comtals amb els episcopals (R.Martí : 1993-B).

Durant la fase d'expansió sobre al-Andalus que caracteritza la primera meitat del segle X no observem conflictes rellevants entre les diverses nissagues comtals. La crisi es detecta només a partir de la pau pactada entre el comte de Barcelona i el califa de Còrdova l'any 940. Així, sabem que l'any 943 va morir en un combat Ermengol, fill del comte Sunyer de Barcelona, al lloc cerdà de Balltarga, succés luctuós que sembla inaugurar la llarga sèrie d'enfrontaments posteriors ("*Ermengaudus uero frater eius (Borrelli) apud Baltargam bello interfectus sine filio obiit*", **GCB** p.6; **MH** docs.80-81).

És, doncs, en aquesta dècada del 940-950 que cal cercar encara les explicacions conjunturals que determinen les immediates proclamacions episcopals. Aleshores pot haver-se produït una polarització al si de les aristocràcies indígenes, una redistribució de les fidelitats degudes i que ara s'organitzen concèntricament al voltant dels diversos casals comtals establerts. Les noves unitats polítiques que els comtats representen tenen, però, un llastre desestabilitzador en l'ordenament episcopal anterior (d'aquí les noves iniciatives comtals per a alterar l'ordenament canònic.)

Delà, Cesari i Ató són, així, instruments de la política comtal de Barcelona, els precedents d'un projecte que no es veurà realitzat fins un segle i mig més tard, quan es conquereix Tarragona definitivament. És aquest l'únic èxit relatiu que cal atribuir a les iniciatives del segle X: haver legitimat els ficticis drets successoris del casal de Barcelona sobre l'extingit arquebisbat de Tarragona. El fet que la metròpoli no es desplaçés efectivament a Girona, a Montserrat o a Vic només pot explicar-se en funció del bloqueig sistemàtic que oposà el

casal comtal de Cerdanya-Besalú.

Potser els temps no eren prou madurs encara, com afirma R.d'Abadal. Aquest autor, però, s'aturà en uns raonaments que, en cas d'haver-los seguit, l'haurien conduït contra la "marxa a la sobirania" que defensava en el seu llibre (1958). I és que la situació política dels comtats catalans durant la segona meitat del segle X ens ha mostrat un "país" dividit, l'antítesi de cap nació mil·lenarista a celebrar, una situació d'enfrontaments que encara es va mantenir durant més de 50 anys.

Així, un cop mort Miró Bonfill, els conflictes tornen a produir-se al bisbat d'Osona, on el bisbe Frujà serà mort, amb més gent, pels volts del 991 (R.Ordeig : 1981, p.108). Unes dècades més tard, en desaparèixer el bisbe Ot de Girona, tornarà a produir-se un nou conflicte amb la creació d'un efímer bisbat amb seu a Besalú, entre els anys 1017-1030, per concessió del papa Benet VIII (CDSG I, pp.116-119). El mateix any 1030 el nou papa Joan XIX concedí al bisbe legítim, Pere Roger, una butlla "molt peculiar" en què li atorgava l'ús del pal·li, concessió que era considerada aleshores com la confirmació del càrrec d'arquebisbe, com observa J.M.Martí (1976, pp.142 i 168-169).

La solució definitiva de la lluita per les investitures episcopals no es deu, però, a la conquesta i restauració de Tarragona. És en el mateix ordenament feudal dels comtats que cal cercar-la. Els conflictes deixaran de tenir sentit quan el comte de Barcelona subordina efectivament els altres comtes veïns amb la creació del definitiu estat feudal, quan aquell deixa de ser príncep per a convertir-se en rei.

Durant aquest llarg procés el paper de l'Església en la societat esdevé progressivament secundari en relació amb el pes específic del poder comtal. Aquest és, però, el gran canvi que es produeix entre els segles IX-XII i que es troba a l'origen dels conflictes que hem intentat d'entendre.

SIGLES I REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

R.d'ABADAL : 1927

"El pseudo-arquebisbe de Tarragona Cesari i les preteses butlles de Santa Cecília", *La Paraula Cristiana* VI-34, pp.316-348, Barcelona 1927.

R.d'ABADAL : 1958

Els primers comtes catalans, Ed.Vicens-Vives, Barcelona.

ACA

Arxiu de la Corona d'Aragó, fons de pergamins.

ACB

F.UDINA : *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X*, C.S.I.C., Barcelona 1951.

R.H.BAUTIER : 1961

"La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux concile de Portus de 887-890", *Bulletin Philologique et Historique* 1961, pp.477-498.

J.BLANCO : 1991

El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini, Sant Feliu de Guixols.

CC

R.d'ABADAL : *Catalunya Carolíngia-II. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1926-1950.

CDSG

R.MARTI : *Col.lecció diplomàtica de la Seu de Girona (anys 817-1100)*, vol.II de *Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona*, tesi de doctorat (3 vols.), U.A.B. 1987. Edició microfotogràfica U.A.B., Bellaterra 1988.

DB

Ll.G.CONSTANS : *Diplomatari de Banyoles* (5 vols.), Banyoles 1985-1993.

DCV

E.JUNYENT : *Diplomatari de la catedral de Vic* (4 fasc.), Vic 1980-1987.

GCB

Gesta Comitum Barcinonensium, Barcelona 1923. Edició a cura de L.BARRAU-J.MASSO.

E.GRAHIT : 1877

"Llibre Vert", *Revista Històrica* vol.IV (1877), pp.118-119 i 165-170, Barcelona.

J.M.MARTI : 1974

"Las pretensiones metropolitanas de Cesáreo, abad de Santa Cecilia de Montserrat", *Anthologica Annua* 21 (1974), pp.157-182, Barcelona.

J.M.MARTI : 1976

Roma y las Iglesias particulares en la concesión del palio a los obispos y arzobispos de occidente, Barcelona.

R.MARTÍ : 1992

“La primera expansió comtal a ponent del Llobregat (segle X)”, *Catalunya Romànica* XIX, pp.28-35, Barcelona.

R.MARTÍ : 1993-A

“La Cerdanya dels *territoria* als comtats: les petjades de la renda feudal”, *IIIer. Curs d'Arqueologia d'Andorra (1991)*, en premsa.

R.MARTÍ : 1993-B

“Concreció territorial del Comtat de Barcelona”, *IIIer. Congrés d'Història de Barcelona*, en premsa.

MH

P.DE MARCA-E.BALUZE : *Marca Hispanica sive limes Hispanicus, hoc est geographica et historica descriptio Cataloniae*, Paris 1688.

J.M.MINGUEZ : 1992

“Contradicciones y desintegración del Imperio Carolingio”, *De Constantino a Carlomagno. Disidentes, heterodoxos, marginados*, pp.211-233, Universidad de Cádiz.

NH

F.MONSALVATJE : *Noticias históricas del Condado de Besalú* (21 vols.), Olot 1889-1911.

R.ORDEIG : 1979-1980

“Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes-II. Anys 833-998”, *Revista Catalana de Teologia* 4 (1979), pp.123-165; i 5 (1980), pp.153-180, Barcelona.

R.ORDEIG : 1981

Els orígens històrics de Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, Vic.

R.ORDEIG : 1989

“Ató, bisbe i arquebisbe de Vic (957-971), antic arxiprest-ardiaca de Girona”, *Studia Vicensia* 1 (1989), pp.61-97, Vic.

B.RIBAS : 1990

Història de Montserrat (888-1258), edició a cura de F.X.Altés, Curial, Barcelona.

J.M.SALRACH : 1973

"El Comte Guifré de Besalú i la revolta de 957. Contribució a l'estudi de la Noblesa Catalana del segle X", *II Assemblea d'Estudis sobre el comtat de Besalú*, pp.3-36, Olot.

VI

J.VILLANUEVA : *Viage literario a las iglesias de España* (22 vols.), Madrid-Valencia 1803-1852.

ANNEX

21 / febrer / 954

-(A) Original perdut. -B. Transcripció d'inicis del segle XIII al **Llibre Gran de Sagristia Major** f.18r-v, Arxiu Capitular de Girona.

Transcripció **ex B**.

In nomine Domini. Ego Danla archiepiscopo uenditor sum tibi Vuilaigo presbitero emptore, per hanc scripturam uenditionis mee uendo tibi alaudem meum quod est in comitatu Gerundense in terminio de uilla Catbiano siue in terminio de uilla Leporarios qui mihi aduenit per douatione uel per comparatione. Et affrontant ipsi alaudes cum ipso manso cum suo superposito et ipsa curte et ipse verdegarius et ipsos clausos et ipso poiis qui est super ipsa mansione usque ad ipsum suuere qui est ante area de Fele. Et ipso suuere cum extrunceatus affrontat de oriente in ipsa terra de iam dicto Fele, de meridie in terra sancta Maria, de occiduo in strata que pergit ubique, de circii in strata uel in terra de Fele. Item, de ipso manso affrontat unus campus de oriente in terra de Bono uel in ipso stipario, de meridie, de occiduo uel de circii in strata que pergit ubique. Et de ipso manso est uinea erema quarteradas .V. et ipse mansus habet herenum ultra ipso torrente qui discurret per ipsos closos qui affrontat de oriente in uinea de Radfredo, de meridie in terra sancta Maria, de occiduo et de circii in ipso torrente uel in ipso maliolo¹ de Fluridio. Item, in terminio de Leporarios est uinea modiatas .III. et semodiata² qui affrontat de oriente in ipso cugulario siue in uinea de Ositio uel in ipsa uinea de te comparatore, de meridie in uinea Trassegoncia siue in uinea de Clarentiano, de occiduo in ipsum herenum siue in ipso torrente qui exinde discurret, de circii

1. "maliolo" expuntuat.

2. "simulta" en la transcripció.

in ipso torrente siue in uinea de te comparatore. Et aduenit mihi ista uinea per comparatione et excamiatione de Iherosolima qui fuit quondam comparatione de occiduo (sic.). Quantum infra istas totas affrontationes includunt sic uindo tibi ab omni integritate cum exio et regressio earum in precium diffinito³ solidos .XXXV. et nichil exinde non remansit et est manifestum que uero predicta omnia superius scripta de meo iure in tuo trado dominio et potestatem. Quod si ego uenditor aut ullus homo qui contra ista uenditione uenerit ad inrumpendum non hoc ualeat uendicare quantum ad eo tempore inmeliorata fuerit et componere facio in duplo cum omne sua inmelioratione et in antea ista uenditio firmis et stabilis permaneat omniue tempore.

Facta uenditione .VIII. kalendas marcii, anno .VIII°.X^o. regnante Lodouico rege, filio quondam Karoli.

Sig+num Danihel. Sig+num Melias. Sig+num Vvifredus. Danilo archiepiscopo qui ista uenditione feci et firmare rogauit et SS⁴.

SS Oriodus⁵ presbiter qui ista uenditiones scripsi et SSS sub die et anno quod supra.

3. "diffini" en la transcripció.

4. el transcriptor sembla haver alterat l'ordre de les signatures.

5. probablement "Oriolus" en l'original.